

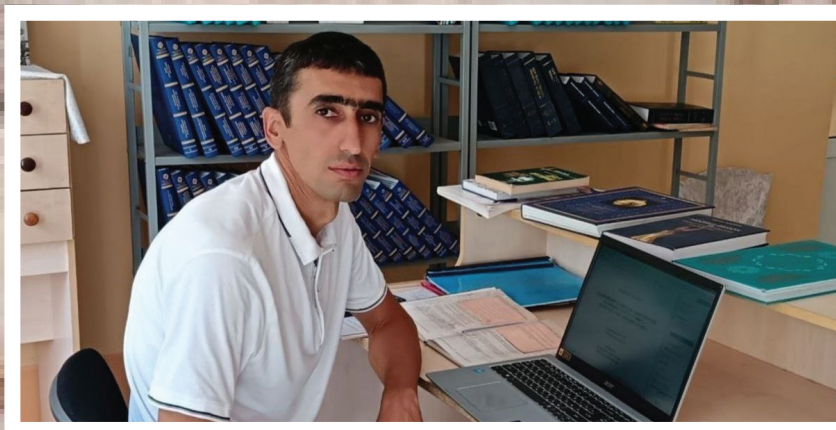

MANG'ITLAR DAVRIDA RUS QULLARI:

SIYOSIY

**VA STRATEGIK
IMKONIYAT O'RTASIDA**

XATAR

**Kurbanov Karomatillo
Ismatilloevich,**
Denov tadbirkorlik va
pedagogika instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya:

Mazkur maqolada Mangʻitlar sulolasi hukmronligi davrida Buxoro amirligidagi rus qullarining huquqiy-ijtimoiy ahvoli, ularning kelib chiqishi, qul sifatida foydalanish yoʻnalishlari hamda Rossiya imperiyasining mazkur muammoga munosabati tahlil etiladi. Xususan, rus qullari masalasida Rossiyaning harbiy-siyosiy emas, balki diplomatik yechimlar orqali taʼsir koʻrsatishga urinishlari va ular ortidagi strategik maqsadlar yoritib beriladi. Shu bilan birga, manbalarda qayd etilgan maʼlumotlar asosida amirlikdagi rus fuqarolarining ijtimoiy hayoti, rus qullarining qiymati, ishlatilish sohalari va taqdiri haqida maʼlumotlar berilgan. Maqola tarixiy-tahliliy, qiyosiy yondashuv va xronologik usullar asosida tayyorlangan boʻlib, Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi oʻrtasidagi munosabatlarning kam oʻrganilgan jihatlarini ochib berishga qaratilgan.

Kalit soʻzlar:

Buxoro amirligi, rus qullari, Mangʻitlar, Rossiya imperiyasi, diplomatik munosabatlar, harbiy asirlar, siyosiy tahdid, tarixiy tahlil

Abstract:

This article analyzes the legal and social status of Russian slaves in the Bukhara Emirate during the rule of the Manghit dynasty, their origins, methods of utilization, and the Russian Empire's response to this issue. Particular attention is given to Russia's attempts to influence the situation not through military or political means, but through diplomatic efforts driven by strategic goals. The paper also presents historical evidence on the social life of Russian subjects in the emirate, the market value of the slaves, their roles, and eventual fate. The study employs historical-analytical, comparative, and chronological approaches to highlight understudied aspects of Bukhara–Russia relations.

Keywords:

Bukhara Emirate, Russian slaves, Manghit dynasty, Russian Empire, diplomatic relations, prisoners of war, political threat, historical analysis

Kirish.

Tarixdan ma'lumki, Buxoro hududi Buyuk Ipak yo'lining muhim strategik nuqtalaridan biri bo'lib, savdo-sotiq uchun qulay geografik joylashuvi, boy madaniy merosi va qadimiy obidalarining mavjudligi bilan atrofdagi davlatlar e'tiborini tortib kelgan. Bu hudud nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy va geostrategik jihatdan ham yirik qudrat markazlarining manfaat doirasida

bo'lgan.

Buxoro amirligi o'zining savdo-iqtisodiy aloqalari, chegaraviy masalalari, integratsion jarayonlardagi ishtiroki bilan Xiva, Qo'qon, Eron, Afg'oniston, Hindiston, Usmonli turklari va Xitoy kabi yirik davlatlar bilan bir qatorda, Rossiya imperiyasining ham diqqat markaziga aylangan edi. Bu aloqalar dastlab diplomatik ehtirom va elchilik almashuvi tarzida boshlangan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan bosqinchilik niyatidagi harbiy-si-

yosiy ekspeditsiyalar bilan davom ettirildi.

Rossiya imperiyasi tomonidan Buxoro amirligi bilan olib borilgan siyosiy va iqtisodiy munosabatlarda rus fuqarolarining huquqiy maqomi, savdogarlar karvonlarining xavfsizligi, harbiy asirlarning taqdiri va ayniqsa rus qullarining hayoti, yashash sharoiti hamda ijtimoiy ahvoli doimiy ravishda e'tibor markazida bo'lgan. Aynan shu jihatlar orqali imperiya Buxoro amirligining siyosiy tuzilmasi, iqtisodiy imkoniyatlari va ijtimoiy hayotini chuqur o'rganish imkoniga ega bo'ldi va bilimlar keyinchalik Rossiyaning mintaqadagi ekspansion maqsadlariga xizmat qildi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Buxoro amirligida qulchilik munosabatlari tarixini o'rganishda, ayniqsa, amirlik hududidagi rus qullariga doir ma'lumotlar alohida e'tibor talab etadi. Xususan, rus qullarining feodal jamiyatdagi ijtimoiy mavqei, yashash sharoitlari va qulchilikning asosiy manbalari haqida aniq tasavvur hosil qilishda rus elchilari, harbiy amaldorlari, tadqiqotchilari, sayyoh va muarrixlarining kuzatuvlari muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Jumladan, 1805-yilda Habibulla Abdulov [1], 1820-yil 17-dekabrda 1821-yil 23-martgacha Buxoroda bo'lgan E. Eversman [2] hamda Ye. Meyendorf [3], 1833-1834 yillarda P.I. Demezov [4], 1841-1842-yillarda N.Xanikov [5], 1858-yilda esa N. Ignatyev [6] o'z safarlari davomida Buxorodagi rus qullari haqida muhim ma'lumotlarni yozib qoldirganlar. Bundan tashqari, F. Yefremov [7], mayor Blankennagel [8], T.S.Burnashev [9], metropolit Xrisanf [10] va F. Nazarov [11]ning safar qaydlarida ham Buxorodagi qullar hayoti, ular bilan bog'liq ijtimoiy holatlar va munosabatlar haqida e'tiborga molik fikr-mulohazalar uchraydi.

Shuningdek, Buxoro va Rossiya o'rtasidagi tarixiy munosabatlarni o'rganishda muhim o'rin tutgan rus tadqiqotchilari – V.V. Grigoryev, P.I. Nebolsin, I.I. Yanjul, S.V. Jukovskiy, N.A.Xalfinlar ham Buxoro amirligidagi rus qullari haqida qisman bo'lsa-da, qimmatli ma'lumotlar taqdim etganlar.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur maqolani tayyorlash jarayonida tarixiy voqeliklarga yondashishda umumiy qabul qilingan ilmiy-tadqiqot uslublaridan keng foydalanildi. Xususan, tarixiy tahlil, qiyosiy taqqoslash hamda xronologik ketma-ketlik tamoyillariga tayangan holda Buxoro amirligidagi rus qullarining ijtimoiy mavqei, yashash sharoiti va Rossiya imperiyasi bilan bo'lgan munosabatlar bosqichma-bosqich o'rganildi. Turli davrga oid diplomatik manbalar, elchilar hisobotlari, ilmiy safar xotiralari va tarixiy hujjatlar o'rtasida qiyosiy tahlillar olib borilib, muammo tarixiylik va manbashunoslik asosida yoritildi.

Tahlil va natijalar.

XIX asr boshlarida Buxoro amirligi shimolda Qo'zoq juzlari, sharqda Qo'qon xonligi, janubda Afg'oniston va yana sharqiy tomonda Xiva xonligi bilan chegaradosh edi. Amirlik qadimdan ilm-fan va islom dini markazi, shuningdek, Sharq bilan G'arbni bog'lovchi muhim savdo yo'llarining tutashgan nuqtasi bo'lib kelgan. Ana shu geosiyosiy mavqei tufayli amirlik qo'shni davlatlar bilan diplomatik, iqtisodiy va harbiy munosabatlar yuritib kelgan. Jumladan, Xiva, Qo'qon, Eron, Rossiya, Usmonli imperiyasi, Xitoy va boshqa mintaqaviy davlatlar bilan aloqalar yo'lga qo'yilgan.

Shu bilan birga, Buxoro amirligining tabiiy-geografik joylashuvi uning tashqi dunyo bilan aloqalarini chekllovchi omil bo'lib xizmat qilgan. Amirlik hududi qariyb 300 ming kvadrat kilometr maydonni egallagan bo'lib, Qizilqum va Sandikli cho'llari, Amudaryo va Sirdaryo daryolari, shuningdek, balandligi 7649 metrga yetuvchi Pomir tog'lari bilan o'ralgan edi. Bu tabiiy to'siqlar, birinchidan, tashrif buyuruvchilar uchun xavfli va murakkab safar sharoitlarini yuzaga keltirgan bo'lsa, ikkinchidan, Buxoroni ayrim xorijiy davlatlar uchun "yopiq mamlakat"ga aylantirgan. Uchinchi jihatdan, amirlikning ichki ishlaridan to'liq xabardor bo'lish qiyin bo'lgan. To'rtinchidan esa, karvon yo'llaridagi suvsizlik, talonchilik va qiyinchiliklar har qanday elchi yoki sayohatchini katta xavf ostida qoldirgan.

Shu holatga qaramay, Muhammad Rahimxon tomonidan mang'itlar sulolasining birlashtirilishi va hokimiyatni qo'lga olishi amirlikda muruvvat va muvozanatga asoslangan tashqi siyosatni yuritishga turtki bo'ldi [12,44]. Uning siyosiy yetukligi mamlakatdagi iqtisodiy barqarorlik, savdo, dehqonchilik va hunarmandchilikning rivojlanishiga xizmat qildi. Xususan, ayrim davlatlar uchun Buxoro amirligi yangi iqtisodiy imkoniyatlar manbai sifatida qiziqish uyg'otdi.

Shu jumladan, Rossiya ham amirlik bilan yaqinlashishga alohida e'tibor qarata boshladi. Dastlab rus elchilari amirlikka faqatgina ma'lum vaqtlarda tashrif buyurishgan bo'lsa-da, bu aloqalar borgan sari muntazamlik kasb eta boshladi. Karvon yo'llaridagi og'ir sharoitlar, qaroqchilarning hujumlari, mahalliy hokimlar adolatsizligiga qaramay, rus elchilari o'zlariga yuklatilgan vazifalarni sidqidildan amalga oshirishga harakat qildilar [13,10].

Rus diplomatlari vakillarining bunday faoliyati zamirida Rossiyada XVIII asr oxirida yuzaga kelgan iqtisodiy omillar mujassam edi. Bu davrda mamlakatda ishlab chiqarish quvvatlari orta bordi, ichki va tashqi savdo kengaydi. Asr oxiriga kelib Rossiyadagi sanoat korxonalari soni 2294 taga yetgan edi. Yevropada xaridori topilmagan rus tovarlariga Sharq bozorlarida, xususan Buxoro amirligiida talab yuqori bo'lgan [13,116]. Shu bilan birga, Rossiya sanoati uchun xomashyo manbalariga ehtiyoj ham o'sib borgan.

Bundan tashqari, rus elchilari uchun yana bir muhim omil – amirlik hududidagi rus asirlarining

taqdiri edi. Ularning ahvoli orqali Rossiya amirlik bilan yaqinlashish imkoniyatini ko'ra boshladi. Qolaversa, rus asirlari orqali amirlikning ichki ahvoli to'g'risida ma'lumot to'plash, ularni ehtimoliy josus yoki axborot manbai sifatida foydalanish ehtimoli ham nazardan chetda qolmagan.

Garchi Rossiyaning Buxoro bilan aloqalari Shayboniylar va Ashtarxoniylar davridayoq boshlangan bo'lsa-da, aynan XIX asrga kelib bu munosabatlar yangi bosqichga ko'tarilib, mazmunan boyidi. Endilikda ikki tomonlama munosabatlar faqatgina savdo doirasida emas, balki siyosiy va ijtimoiy masalalarni qamrab ola boshladi. Savdo aloqalari, boj soliqlari, rus fuqarolarining Buxoro hududidagi xavfsizligi, ularning asirga olinishi va qullikka tushishi bilan bog'liq holatlar Buxoro-Rossiya diplomatik kun tartibining dolzarb mavzularidan biriga aylandi.

Diplomatik munosabatlarning bosqichma-bosqich siyosiy tus olishi natijasida, Buxorodagi rus qullari masalasi ikki tomonlama muammolar qatorida birinchi o'ringa chiqdi. Bu davrda Rossiyaning nafaqat iqtisodiy manfaatlar, jumladan, Buxoroga olib boruvchi qulay yo'llar, boj daromadlari yoki mahsulot almashuvi qiziqtirgan, balki amirlikdagi harbiy holat, tashqi siyosiy sheriklar bilan aloqalari ham diqqat markazida bolgan. Ayniqsa, Rossiya elchilari uchun qul savdosi orqali amirlik xazinasiga tushayotgan mablag'lar, qullarning umumiy soni, ularning qanday sharoitda saqlanishi, erkinlikka chiqarish imkoniyatlari va qaytarish choratadbirlari muhim siyosiy va gumanitar masala sifatida qaraldi.

Shu bilan birga, Rossiya tomoni karvon yo'llaridagi xavfsizlikni ta'minlash, yo'lto'sar va odam o'g'rilariga qarshi choralar ko'rinishi masalasini ham ko'p bor ko'targan. Bu talablar orqali Rossiya o'z fuqarolarining manfaatlarini himoya qilish bilan birga, Buxoro amirligi siyosatiga ma'lum darajada ta'sir o'tkazishni ham ko'zlagani seziladi.

Buxoro amirligida Doniyolbiy otaliq (1758-1785) boshqaruvi davri qulchilik munosabatlarining yuksalgan bosqichi sifatida tarixda o'ziga xos iz qoldirgan. Ayniqsa, ushbu davrda turli millatlarga mansub qullarning, jumladan rus qullarining soni ortib bordi [14,9]. Bu davrda rus askarlari ham Buxoroda asir holatiga tushgan bo'lib, ularning orasida Filipp Yefremov nomi alohida e'tiborga loyiqdir. Yefremov 1774-1783-yillar oralig'ida Buxoroda qul sifatida saqlangan. Uning taqdiri faqat Buxoro bilan cheklanmay, Eron, Xiva, Farg'ona, Qarshi, Tibet, Hindiston va hatto Afrika janubigacha cho'zilgan, so'ngra u Angliyaga, undan esa vatani Rossiyaga qaytgan. Bu to'qqiz yillik azobli va sarguzashtlarga boy hayot yo'lini u o'zining "Десятилетние странствование" ("To'qqiz yillik sayohat") nomli xotira kitobida mufassal bayon etadi. Yefremov Buxorodagi hayoti davomida qulchilikning eng og'ir va tahlikali jihatlariga guvoh bo'lgan. U dinidan voz kechish, vatandan butkul umid uzish kabi dahshatli bosimlarga

duch kelganini ta'kidlaydi. Doniyolbiy tomonidan belgilangan jazo - sho'r taomlar bilan oziqlanish, kun davomida doimiy kaltak yeyish - unga qarshi tura olish sabrini sinagan bo'lsa-da, Yefremov o'z diniga sodiq qolishga qat'iy qaror qiladi. Biroq sharoit og'irligi sababli u otaliqqa sodiqlik qasamini ichishga majbur bo'ladi. Keyinchalik esa rus hukumatiga taqdim etgan hisobotlarida bu qasam faqat tilda aytilganini, qalbda esa o'z e'tiqodidan chekinmaganini alohida ta'kidlaydi [7,19]. Yefremovning otaliq ishonchiga sazovor bo'lishi natijasida uning maqomi ham o'zgaradi. U 100 kishilik harbiy bo'linmaga qo'mondon etib tayinlanadi. Mazkur bo'linma tarkibida 20 nafar rus quli bo'lganligi bu davrda rus asirlarining harbiy-siyosiy maqsadlarda qanday ishlatilganini yaqqol ko'rsatadi [15].

1779-yilga kelib, Filipp Yefremov Buxoroda ancha mablag' to'plagach, erkinlik sari xavfli va jasoratli qadam tashlaydi. U qalbaki hujjat tayyorlash orqali o'zini Qo'qonga yuborilayotgan elchi sifatida ko'rsatishni rejalashtiradi. Bu maqsadni ro'yobga chiqarish uchun u qalbaki hujjat tayyorlovchi usta xizmatidan foydalanadi. Soxta hujjatni ishonchli ko'rinishda taqdim etish uchun esa xon saroyidagi fors cho'ridan Doniyolbiy otaliq muhrini o'g'irlab berishini iltimos qiladi. Fors cho'risi Yefremovga bo'lgan muhabbati bois bu xavfli ishni amalga oshiradi. Muhr bilan tasdiqlangan soxta hujjat yordamida Yefremov bir necha millatdosh rus qullari bilan birgalikda Buxoro amirligi hududini tark etishga muvaffaq bo'ladi [15]. Ular Tibetgacha yetib boradi, ammo u yerda Yefremov yolg'iz qoladi. Keyinchalik u Makka ziyorati bahonasida Kashmirda, undan Dehliga, so'ng Kalkutta va Kork orqali Irlandiyaning Dublin shahriga yo'l oladi. U yerdan esa Liverpool va London orqali Rossiyaga qaytib, nihoyat Peterburgga yetib keladi.

Peterburgga qaytgach, Yefremov o'zining hayratomuz sarguzashtlari va asirlikdagi kechinmalari haqida batafsil hisobot beradi. Jumladan, u Buxorodagi qullarning holatini tilga olar ekan, qulning qochishga urinishi faqat bir martalik imkoniyat ekanini ta'kidlaydi. Chunki agar qochoq qul ushlanib qolsa, u nihoyatda dahshatli jazolarga duchor qilinardi: burni va qulog'i kesilar, tovonni tilinib ot dumi maydalanib sepilar edi [16,28]. Bunday mislsiz qiynoqlar qullarni har qanday qochish istagidan voz kechishga majbur qilgan.

Tarixiy manbalarda Buxoro amirligiga turli sabablar bilan kelib, qullik asoratiga tushgan shaxslar haqida ko'plab qaydlar mavjud. Biroq ularning aksariyatining taqdiri to'liq yoritilmagan yoki hanuzgacha tarix ilmi uchun noma'lumligicha qolmoqda. Ayniqsa, tarixiy jarayonlar silsilasida chetda qolib ketgan, biroq o'z hayoti bilan muhim voqealarning guvohiga aylangan shaxslardan biri bu - Larion Koshlyovdir. Asli Jelezinskiy qal'asidagi askarning o'g'li bo'lgan Koshlyov 1775-yilda Buxoroga qul sifatida olib kelinib, mahalliy bozorda sotib yuborilgan [17,140]. Qariyb 46 yil davomida asirlikda yashagan

bu shaxs nihoyat 1821-yilda ozodlikka chiqib, vatani Rossiyaga qaytishga muvaffaq bo'lgan. Uning hayoti haqida yetarlicha tafsilotlar bo'lmasa-da, Koshlyov o'zining bu uzoq va mashhaqqatli qullik tajribasi orqali O'rta Osiyo haqida avvalgi rus manbalarini boyituvchi, yangi faktlar bilan to'ldiruvchi tirik guvohga aylangan. Bu jihatdan uning hayoti individual fojia bo'lish bilan birga, tarixiy manba sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Buxorodagi rus qullari haqida muhim ma'lumotlar qoldirgan yana bir shaxs - ruhoniy Mitropolit Xrisanfidir. U 1784-yilda Konstantinopoldan boshlab Kichik Osiyo, Yaqin Sharq, Hindiston, Tibet, Afg'oniston, O'rta Osiyo, jumladan Buxoro va Samarqand orqali uzoq safarga chiqadi. Nihoyat, 1795-yilda Astraxanga yetib boradi va o'z kuzatuvlarini Rossiya hukumatiga topshiradi. Aynan o'sha paytda Rossiyaning Eron bilan siyosiy munosabatlari keskinlashgan bir pallada, Xrisanfning qo'shni musulmon davlatlarga qilgan sayohati va undagi tafsilotlar imperiya siyosati uchun muhim axborot manbaiga aylangan edi.

Xrisanf o'z hisobotlarida Buxorodagi rus qullari boshqa sayohatchilar ko'rsatgan raqamlardan sezilarli darajada ko'p ekanini alohida ta'kidlab o'tadi [10,8-9]. Bu holat faqat statistik ahamiyat kasb etmay, balki amirlikda qullik munosabatlari qanchalik keng qamrovli bo'lganini ochib beradi. Eng e'tiborlisi, Buxoro amirligida urush yoki hujumlar chog'ida qo'lga tushgan asirlarni darhol o'ldirish emas, balki ularni tirik saqlab, iqtisodiy va siyosiy maqsadlarda ekspluatatsiya qilish ancha keng tarqalgan amaliyot bo'lgan. Bu hodisa Buxoroda qullikning faqat shaxsiy xizmat emas, balki savdo, ma'muriy va harbiy sohalarida ham muhim rol o'ynaganini ko'rsatadi.

O'rta Osiyo xonliklari, jumladan Buxoro amirligi hududiga kelgan rus savdogarlari, sayohatchilar va hatto elchilar ham mamlakatdagi mavjud siyosiy vaziyatga qarab ba'zida vaqtincha tutqunlikka olinib, ayrim hollarda hatto qulga aylantirilgan holatlar uchraydi. Bu holat Rossiya hukumatining Buxorodagi rus qullari muammosiga tobora jiddiy e'tibor qaratishiga sabab bo'ldi.

Xususan, Doniyolbiyning vorisi – amir Shohmurod (1785-1800) hukmronligi davrida, 1794-yilda rus tog' injeneri va sayyohi Timofey Stepanovich Burnashev Rossiya hukumatining topshirig'iga ko'ra Buxoro amirligiga yuboriladi. Uning asosiy vazifasi – amirlik hududidagi oltin konlari, temir rudalari va boshqa foydali qazilmalarning joylashuvini aniqlash edi. Buxoro bozorlarini kuzatgan Burnashev, bu yerda nafaqat turli millatlarga mansub savdogarlarning faoliyat yuritayotganini, balki qul savdosining keng quloch yoyganini ham kuzatadi.

Uning qaydlariga ko'ra, bozor va karvonsaroylarda qullar ochiqchasiga sotilgan, ayniqsa cho'rilar qullarga nisbatan ancha yuqori baholangan. Masalan, bir cho'ri 80 chervonga, oddiy erkak qul esa 50 chervonga sotilgan

– ayrim hollarda bu narxlar bundan ham yuqori bo'lgan. Burnashev amir Shohmurodning Hindiston, Eron, Qo'qon, Xiva va Toshkent bilan olib borgan harbiy yurishlari natijasida ko'plab asirlar qulga aylantirilganini, natijada amirlikdagi qul soni keskin oshganini ta'kidlaydi [9, 73-74; 18, 21-22]. Bu ma'lumotlar nafaqat o'sha davrdagi siyosiy voqealar fonida Buxorodagi qulchilik tizimining iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini yoritadi, balki xalqaro aloqalarda ushbu masalaning naqadar muhim o'rin tutganini ham ko'rsatadi.

Kasbi ko'z doktori bo'lgan mayor Blankennagel 1793-1794-yillarda Xiva xonligida saroy amaldorlarini davolash maqsadida xizmat qilgan. Biroq ayrim gumonlar va shubhalar sababli u bir muddat hibsga olingan. Shunga qaramay, Blankennagel Xivada bo'lgan vaqtida ham Buxorodagi rus qullariga oid muhim ma'lumotlarni to'plashga muvaffaq bo'lgan. Uning kuzatuvlariga ko'ra, o'sha davrda ko'chmanchi qirg'izlar (ba'zan ular tarkibiga qozoqlar ham kiritilgan) rus fuqarolarini asirga olib, Buxoroga qul sifatida sotish bilan shug'ullanganlar [8, 8]. Ushbu asirlar Buxoro qul bozorlarida aniq narxlarda baholangan: erkak rus qullari 40-50 chervon, ayol asiralar esa 50-100 chervon miqdorida sotilgan [8, 12]. Mayor Blankennagel o'z xotiralarida Buxorodagi qullarning holatiga alohida to'xtaladi. Uning ta'biricha, "Katta va Kichik Buxoro" deb atalgan hududlarda qullar kundalik hayoti boshqa joylardagi qullarning yashash sharoitidan deyarli farq qilmagan: ularning hayoti og'ir mehnat, shaxsiy erksizlik va har lahzada ro'y berishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlarga to'la bo'lgan.

Rus yozuvchisi va diplomati Filipp Mixaylovich Nazarov G'arbiy Sibir general-gubernatori G.I. Glazennings maxsus topshirig'iga binoan 1813-yil may oyida Qo'qon xonligiga yuborilgan. Safar davomida u mintaqadagi siyosiy-ijtimoiy vaziyatni, xususan, Qo'qon-Buxoro munosabatlarini o'rthanish, rus fuqarolari taqdirini aniqlashtirish hamda diplomatik aloqalarni yo'lga qo'yish kabi bir qator masalalarni muhokama qilgan. Nazarov o'z missiyasini yakunlab, 1814-yil oktyabr oyida Rossiyaga qaytadi.

Safar chog'ida Nazarov Marg'ilonda bo'lganida Buxorodagi rus asirlarining qora qirg'izlar tomonidan qo'qonliklarga sotish uchun olib kelingani va u yerdan boshqa hududlarga yo'naltirilayotganiga oid ma'lumotlarni karvondagi odamlardan eshtadi. Mazkur holat yuzasidan o'tkazgan surishtiruv davomida u 1807-yilda Orenburgda qirg'izlar tomonidan asir olinib, keyinchalik buxoroliklarga 40 chervonga sotilgan sobiq qul - Kursk guberniyasi mayori Zibinning xizmatchisini aniqlab, uni ozod qilishga muvaffaq bo'ladi [11,67]. Toshkentda esa Nazarov Buxoroda qullikda bo'lgan yana ikki rusni uchratadi. Ulardan biri Xiva xonligi tomonidan Buxoro amiriga hadya qilingan, ikkinchisi esa sakkiz yil Buxoroda qullik qilgan edi [11, 86]. Nazarov bu ikki kishining ozod bo'lishi uchun ularni asrayotgan buxorolik shaxsga qimmatbaho sovg'alar beradi va ularni Rossiyaga olib qaytadi.

Tarkibida Gvardiya Bosh shtabi kapitani Ye.K. Meyendorf, poruchik V.D.Volxovskiy, Timofeyev, Tafayev, Artyuxov, tabiatshunos olim E.A. Eversman va boshqa mutaxassislar bo'lgan diplomatik missiya 1820-yilning 17-dekabrida Aleksandr Negri boshchiligidagi Buxoroga yetib keladi. Mazkur diplomatik vakillik zimmasiga ikki asosiy vazifa yuklatilgan edi: birinchisi - Buxoro amirligining tashqi siyosatini o'rganish va kuzatish, ikkinchisi esa - Xiva hamda Buxorodagi rus qullarining yashash joylari, soni, qul bozorlaridagi bahosi haqida aniq ma'lumotlar yig'ish, shuningdek rus fuqarolarining o'g'irlanishini oldini olish bo'yicha choralar ishlab chiqish edi. Uch oy davom etgan safar chog'ida missiya a'zolari 600 nafarga yaqin rus asirini aniqlaydi. Shulardan 19 nafari 1821-yil 23-martda Aleksandr Negri boshchiligidagi vakolatli delegatsiya Buxorodagi faoliyatini yakunlagach, Orenburgga qaytarilgan [1,58].

Amir Nasrullo davrida, 1841-1842-yillarda, tog'-kon muhandisi mayor K.F. Butenev boshchiligidagi navbatdagi Rossiya diplomatik missiyasi Buxoroga tashrif buyurdi. Missiya tarkibida A.A. Leman, Bogolovskiy, Yakovlev, Chalpanov, Petrov hamda N. Xanikovlar bo'lib, ularga muayyan diplomatik va ilmiy topshiriqlar yuklatilgan edi. Ular o'z zimmasiga yuklangan vazifalarni muvaffaqiyatli ado etishdi. Biroq bu safargi diplomatik topshiriqlar avvalgi missiyalardan tubdan farq qilardi. Endi Rossiya delegatsiyasi faqat rus asirlarini ozod etish bilangina cheklanmasdan, balki umuman rus fuqarolarini qullikka olish amaliyotini tugatish taklifini ham ilgari surdi [130].

Rossiya va Buxoro o'rtasidagi munosabatlarning keskin burilishiga olib kelgan muhim bosqichlardan yana biri - 1858-yilda Nikolay Ignatyev boshchiligidagi Buxoroga yuborilgan diplomatik vakillik bo'ldi. Ignatyev missiyasi Buxorodagi rus asirlarining ahvolini chuqur o'rganishga harakat qildi. Delegatsiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat edi:

- rus tovarlariga nisbatan boj stavkalarini pasaytirish;
- mahsulotlar uchun adolatli narxlar belgilash;
- rus savdogarlari uchun alohida karvonsaroylar ajratilishini ta'minlash;
- Buxorodagi rus qullarini ozod etish masalasini diplomatik yo'l bilan hal qilish.

To'g'ri, ushbu missiya qulchilik masalasida kutilgan darajada ijobiy natijaga erisholmadi. Biroq Ignatyev Rossiya jamoatchiligi va hukumatini Buxoro ustidan tez fursatda siyosiy bosim o'tkazish, hattoki harbiy bosib olish zarurligi borasida ishonтира oldi. Missiya davomida to'plangan yangi ma'lumotlar Rossiyaning tashqi siyosiy strategiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Jumladan, Ignatyev Rossiya hukumatini inglizlar Buxoro bilan aloqa o'rnatishidan avvalroq harakat qilish lozimligiga ishonтиrdi. Shu tariqa, rus qullari taqdirida yangi bosqich - siyosiy vositalar orqali ozodlikka erishish umidi paydo bo'ldi.

Xulosa va takliflar

Mang'itlar davrida Buxoro amirligida rus qullari muammosi Rossiya imperiyasi uchun nafaqat insonparvarlik yoki vatandoshlik masalasi, balki nozik siyosiy muvozanatni saqlashga qaratilgan strategik vazifa edi. Tarixiy manbalar va rus elchilarining kuzatuvlari asosida quyidagi xulosalar va ilmiy takliflar ilgari suriladi:

1. "Diplomatik empatiya" konsepsiyasi. Rossiya-lik elchilar - xususan, F. Yefremov, T. Burnashev, Ye.K. Meyendorf, E.A. Eversman, A.A. Leman, N. Xanikov, N. Ignatyev va boshqalar - amirlikdagi rus asirlarining holatiga nafaqat topshiriq doirasida, balki shaxsiy e'tibor bilan yondashganliklari kuzatiladi. Ushbu holat "diplomantik empatiya" tushunchasini ilmiy muomalaga kiritish zaruratini yuzaga chiqaradi. Bu konsepsiya tarixiy diplomatiyada insoniy omilning rolini tahlil qilish imkonini beradi.

2. Rus qullarining "tashqi siyosiy valyuta" sifatidagi o'rni. Ayrim hollarda rus qullari yuqori martabali shaxslar o'rtasida qimmatli hadya sifatida almashilgan. Bu holat ularning strategik siyosiy qiymatga ega bo'lgan "tashqi siyosiy valyuta" sifatida qaralganini anglatadi. Bu orqali asirlar fenomenining geosiyosiy vosita sifatida tahlil qilinishi mumkin.

3. Qullar - harbiy va texnik bilim tashuvchilari sifatida. Rossiya fuqarolarining harbiy xizmatga jalb etilgani, texnik bilimga ega kishilarning harbiy inshootlar va konlarda ishlatilgani ularning Buxoro amirligi harbiy-sanoat tizimiga bilvosita ta'sirini ko'rsatadi. Bu yo'nalishda rus qullarining texnologik bilim almashinuvi vositasi sifatida roli alohida o'rganilishi lozim.

4. Qulchilik yo'llarining kartografik rekonstrukturalari. Qirg'iz, qozoq va turkmanlar tomonidan rus fuqarolarining asirga olinib, Orenburg va Kaspiy-Volga yo'nalishlari orqali Buxoroga olib kelingani to'g'risidagi ma'lumotlar asosida tarixiy-geografik xaritalar tuzish (GIS texnologiyalari yordamida) qulchilik savdosining aniq yo'nalishlarini tiklashga xizmat qiladi.

5. Tarixiy psixologiya asosida "qulning ichki dunyosi"ni tahlil qilish. Har bir rus qulining ozodlikka intilishi, vatan sog'inchi va o'z orzularini saqlab qolishga urinishlari tarixiy travma va shaxsiylik kontekstida tahlil qilinishi mumkin. Bu psixologik yondashuv tarixiy tadqiqotlarga yangi ilmiy nafas olib kiradi.

6. Mahalliy aholining qullarga bo'lgan munosabatini sotsiokultural nuqtai nazardan tadqiq etish. Rus asirlarining amirlik jamiyatiga integratsiyalashuvi, ularning ijtimoiy maqomi, diniy va madaniy qabul qilinishi kabi masalalarni etnografiya va ijtimoiy nuqtai nazardan o'rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

7. Hujjatli film yoki tarixiy-badiiy asar yaratish uchun konseptual asoslar tayyorlash. Tarixiy manbalar asosida, real tarixiy shaxslar va voqealarni inobatga olgan holda ilmiy asoslangan hujjatli film, dramatik sahna yoki roman uchun ssenariy ishlab chiqish orqali bu mavzuni ilmiy-ommabop ko'rinishda taqdim etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Общественные науки в Узбекистане. - № 7. – Ташкент, 1962.
- Эверсман Э.А. Путешествие из Оренбурга в Бухару. – Оренбург, 2023.
2. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. – Москва: Наука, 1975.
3. Халфин Н.А. Записки о Бухарском ханстве (Отчеты П.И. Демезона и И.В. Виткеевича). – Москва: Наука, 1983.
4. Ханыков Н. Описание Бухарского ханства. – СПб., 1843.
5. Игнатьев Н.П. Миссия в Хиву и Бухару в 1858 году. – СПб., 1897.
6. Ефремов Ф. В Киргизской степи, Бухарии, Хиве, Персии, Тибете и Индии и возвращение его оттуда через Англию в Россию. – Казань: Университетская типография, 1811.
7. Григорьев В.В. Замечания майора Бланкеннагеля впоследствии поездки его из Оренбурга в Хиву в 1793-94 годах. – СПб., 1858.
8. Сибирский вестник. - Ч.2. – СПб.: Импер. Акад.наук, 1818.
9. Григорьев В.В. Хрисанфа, митрополита Новопатрасского, о странах

- Средней Азии, посещенных им в 1790 годах. – Москва.
10. Назаров Ф. Записки о некоторых народах и землях Средней части Азии. – СПб., 1891.
11. Zamonov A., Egamberdiyev A. O'zbekiston tarixi. – Toshkent: BAYOZ, 2022.
12. Зиёев Х. Ўзбекистоннинг Каспий-Волга бўйлари ва Оренбург орқали Россия билан элчилик муносабатлари тарихи. (XVI асрнинг иккинчи ярми-ХІХ аср) I жилд. – Тошкент: Ta'lim nashriyoti, 2014.
13. Шубинский П.П. Бухарские посольства при дворе Екатерины II. – СПб.: Типография В. Демакова, 1897.
14. Наука и жизнь. - №2, 2002.
15. Файзиёв Т. Бухоро хонлигида қул савдоси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1970.
- Странствование Филиппа Ефремова // Путешествия по Востоку в эпоху Екатерины II. - Москва, 1995.
16. Айни Садриддин. Таърихи амирони манғитияи Бухоро. – Душанбе: Ирфон, 2023.
17. Жуковский С.В. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие. – Петроград: Типография М.М. Стасюлевича, 1915.